

MAGYAR VALÓSÁG

KÖSZEG FERENC:

Könyvkiadói cenzúra Magyarországon

Az ötvenes években a hivatalos irodalom alatt elevenen élt a másik magyar irodalom, a hallgatni kényszerült népiek, újhidasoké. Bár kevesen olvashatták, sokan tudták Tamási Áron kész önéletrajzáról, Pilinszky verseiről, Weöres Sándor, Szabó Lőrinc gyarapodó életművéről. Sőt, ennél az irodalomnál mélyebben az irodalomnak egy még titkosabb rétege is létezett: Vas István azokat a verseit, amelyekben a magyar lírában elsőként örökölte meg (már 1948-ban!) mit is érez az egykor kommunista, de még mindig (és örökre) baloldali költő a vágyott Róma helyébe épülő Bizánc láttán, úgy rejtegette idegen lakásokon, ahogy a **Beszélő** kéziratait kell vagy kellene rejtegetnünk a közelmúlt házkutatásai után. Ma ez a földalatti kultúra nagyrészt a szamizdat kultúrája. A szamizdat irodalmát a korlátozott szabadsággal megbékélt író nem azért nem tekinti asztalfiókba szorult irodalomnak, mert a szamizdat révén mégis megjelenik, hanem mert

A „Magyar valóság” című rovatunkban az alkalommal a „Beszélő” c. otthoni szamizdat folyóirat 9. és 10. számából kivontosan közlünk két írást. A folyóirat fenti számai ez év májusában és júliusában jelentek meg Budapesten.

nagyrészt nem tekint irodalomnak, a szűkebb értelemben vett politikai irodalom korlátozását pedig, ha nem is helyesli, az adott körülmények között természetesnek tartja. Ehhez a felfogáshoz persze egyes íróknak némi mazochizmusra van szükségük: a saját életművükből is ki kell metszeniük a politikai írásokat. Abban a házkutatási jegyzőkönyvben, amely e sorok szerzőjének lakásán 1983. március 30-án készült, 47. és 48. sorszámmal szerepel Déry Tibor 1956-ban kelt írása: felszólalása a Petőfi-körben, illetve az Írószövetségben. Asztalfiókba szorult műveknek valóban nem nevezhetjük őket, hiszen a Petőfi-köri felszólalást ezrek hallották, és tízezrek hallották róla, de nyomtatásban, legalábbis Magyarországon, nem jelentek meg, kéziratuk pedig, mint a házkutatási lefoglalás bizonyítja, ma is corpus delictinek számíthat.

Megesik persze, hogy a tetszhalálból feléledő könyvből előszisszen az egykori feszültség. A kévsze megjelenő művek sorában valószínűleg Hernádi Gyula **Kiáltás és kiáltás** című regénye a csúcstartó. Első kiadása 1981-ben jelent meg a Rakéta regénytárban, szinte észrevétlenül: Hubay Miklós a **Népszabadság** 1983. decemberében rendezett irodalompolitikai kerekasztalkonferenciáján az ugyan-csak jelenlevő szerző új műveként dicsérte a második kiadást, amely akkoriban került a könyvesboltokba. Valójában a regény 1961-ben íródott, az **ég bútorai** volt a címe. A rövid egyszálú történet az ötvenes években játszódik. Egy hadifogságból hazatért férfi meg egy asszony egymásba szeret. Az asszonynak azonban egy ÁVH-s százados a szeretője, az szerzett neki lakást, féltékeny rá. A szerelmesek néhány boldog napot töltenek vidéken, a százados azonban néhány barátjával utánuk megy, az asszonyt visszakényszerítik Pestre, a férfit megverik. Aztán, már Pesten, újból megverik, és megint egyszer: harmaszorra olyan súlyosan, hogy gyógyíthatatlan idiótaként szállítják elme-gyógyintézetbe.

Az ötvenes évekről az irodalom az elmúlt két évtizedben sokféle képet festett, hol árnyaltat, hol szépitgetőt; az újkéletű nosztalgiahullám a felszínre kavarta, és pikáns aromaként olvasztotta magába a Rákosi-kor rémtörténeteit is. 1961-ben azonban még korántsem számított legyűrt múltnak, ami az előző évtizedben történt, eleven tegnap volt, sőt maga a jelen, hiszen az ÁVH, változott néven, a régi hatalmában tündökölt, és a korlátatlan erőszak a forradalom megtorlásának ürügyén ismét kénye-kedve szerint büntette az egyes embert, meg a társadalmat. Regényével Hernádi annyit tabut sértett egyszerre, történetét annyira nem próbálta mellékszálakkal oldani, kiegyenlítő befejezéssel elfogadhatóvá szelidíteni, hogy megjelentetése akkor húsz év távlatából is képtelenségnek tűnik. Még a kézirat benyújtása sem volt kockázatmentes. A regényt mind a Szép-irodalmi Könyvkiadó, mind a Magvető — úgy hírllett — feljelentésnek is beillő levélben

utasította vissza. A szerkesztőségek nyilván fedezni akarták magukat: nem tudhatták, nem válik-e a kézirat egykettőre bűnjellé, hiszen a hatvanas évek első felében efféle történeteknek akár a társaságbeli elbeszéléseért is indítottak izgatási eljárást. A regényt kevesen ismerték, de sokan tudtak róla és még többen hallották, miképpen olvasott be az író műve védelmében Aczélnek, Kardos Györgynek. A mendemondák valóságos legendakörre rendeződtek, a legendát csak táplálta, hogy a hivatalos irodalompolitika Hernádit hol egzisztencialistának hol neokatolikusnak mindenekelőtt azonban „a huszadik századi polgári irodalom” (Irodalmi Lexikon,

1963) követőjének tekintette, akiből csupán Nyugaton próbálnak jelentős írókat kreálni.

Egy kézirat elkészültétől a könyv megjelenéséig, ha minden körülmény kedvező, másfél év telik el. A döntés halogatása a sokszorosára nyújthatja ezt az amúgyis hihetetlenül hosszú időt. Ezekben a percekben is avulnak el a kéziratok — megjelenésük késedelme vagy elmaradása esetleg évek múlva fogja regisztrálni a jövőbeni cenzurátor-ténész. Ma még talán emlékeznek néhányan az **Új Forrás**-ban indult vitára, amelyet Szilágyi Ákos 1979-ben közölt tanulmánya váltott ki a nemzetközponitú értéktudatról. A vitaanyag, más cikkekkal kibővítve, a **Véle-**

Hogyan szabotálom a rendszert?

AVAGY A SZOCIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS LEGALSÓ ÉS MINT AZ IMPERIALIZMUS LEGFELSŐ FOKA

Sokan azt állítják, hogy a jelen körülmények között semmi lehetőség sincs a rendszer berendezkedése, bel- és külpolitikája és általában a közállapotok elleni tiltakozásra. Ez azonban egyáltalán nincs így. Ha erősen korlátozottak is az állampolgárok lehetőségei akarattal kinyilvánítására, van azért erre lehetőség — persze elsősorban negatív jelleggel, tiltakozás, a rendszer bojkottja formájában.

Az alább felsorolt lehetőségekre bizonyára sokan legyintenek, mondván, hogy ezek észrevételnek a rendszer számára, és ezért hatástalanok is. De ez nincs így.

Egyrészt már önmagunk lelki egyensúlya szempontjából is nagyon fontos, hogy tudjuk: tettünk valamit (többet vagy kevesebbet) azért, hogy a nekünk nem tetsző, káros folyamatok lassuljanak, megálljanak, a stabilitás megomoljon, s a dolgok ne menjenek olyan símán, ahogy azt egyesek szeretnék. Ha csak egy aprócska téglát emelünk is ki a falból, az is fontos, mert a fal végső összeomlását előmozdíthatja, siettetheti. Már ez is jelzés lehet „a fal éber karbantartóinak”, hogy nem jól, nem jó irányban építik „dicső művüket”.

S most nézzük, mit is lehet tenni.

Szinte csak felsorolásszerűen írom le azokat a dolgokat, amelyeket hosszú évek óta (egyiket régebben, a másikat újabban) követek. Bizonyára más módok is vannak a tiltakozásra — jó lenne, ha ezeket is közzétenné valaki! — az itt említettek azonban bárki könnyen követheti, s minél tömegesebb lesz egy-egy akció, annál kisebb lehet a retorzió veszélye is.

Először is, soha nem voltam **tanácsotaghi jelölőgyűlésen** vagy **tanácsotaghi beszámoló**n. S bizonyára fölösleges magyaráznom, hogy miért.

Sok évig tartó vidéki ténykedésem idején minden **falugyűlést**, a fővárosban a **nagygyűléseket**, **tiltakozó nagygyűléseket**, **békegyűléseket** is bojkottáltam. Mondanom sem kéne, hogy nem azért, mert például nem vagyok a béke híve.

A **szocialista országokból érkező vendégek** „ünneplésére” sem a Ferihegyi repülőtérre, sem az útonaljak mellé még szabadnap beígéréssel sem sikerült engem kivezényelni.

A tanácsotagok és az országgyűlési képviselők megválasztásán nevezett **szavazáson** egyetlenegyszer voltam, amikor a nagykörűségom elérésekor a KISZ képviselője ott külön köszöntött. Ekkor láttam, hogy ez óvodás színvonalú játék bizony nem nekem való. (Bizonyára a szavazástól való távolmaradás lenne a leghatásosabb mód a tömeges tiltakozásra!)

Május 1-i felvonuláson életemben kétszer vettem részt, mindkétszer még az odakizényelt apám nyakában. Az **Április 4-i** és **november 7-i** ünnepségen iskoláim elvégzése óta sem a munkahelyemen, sem másutt soha nem vettem részt, és a Vörös téri militarista parádét sem nézem meg a televízióban.

Hazánk **nemzeti ünnepének** csakis **március 15-ét** és **október 23-át** tartom. Én ezeken a napokon ünnepelek a barátaimmal, s ezeket (szabadság kivételével) Nagy Imre és társai kivégzésének napjával, **június 16-ával** munkaszüneti nappá tesszük minden évben. Június 16-án csak gyászzenét hallgatunk és az 1956-os eseményekről beszélgetünk. (Ezzel szemben Andropov halála napjaiban — nem kis részben a Magyar Rádió és Televízió jellemtelen műsorpolitikájának hatására — bulikat, örömmünnepeket rendeztünk, a legvadabb rockzenével.)

Március 15-én (már csak a bigott kommunisták bosszantására is) mindig kitzűzzük a kokárdát, s fennen hangoztatjuk, hogy ez a nemzeti ünnepünk. A tavalyi évtől október 23-án is kitesszük szabadságmozgalmunk a jelképét, s nagyon jó lenne, ha minél többen követnék példánkat.

Szolidaritási bélyeget soha nem vásárolunk, hiszen ez az úgynevezett harmadik világ felforgató erőihez kerül (rendszerint fegyver formájában), s nem az erdélyi vagy a szlovákiai magyarság támogatására, megsegítésére. Tábori kórházakat például tucatsszám küldtek minden felforgató népnek szerte a világon az elmúlt 39 évben, Budapesten pedig 1945 óta most épült az első, a délpesti kórház.) Jómagam s társaim is éveken át voltunk **véradók**, de amióta megtudtuk, hogy ezt a palesztin, vietnámi, kubai stb. „harcosok” kapják, egy csepp vért sem adunk. Ezt a nemes dolgot is lejáratta a rendszer; vérünkkel az öldöklő háborút, és nem a béke ügyét támogatja!

Kommunista szombatokon, társadalmi munkaakciókban, munkabérelajánlásokban (általólag óvodákra, járdákra, legutóbb a Nemzeti Színház felépítésére, stb.) soha nem vetünk részt. Egyrészt a pénzt úgysem arra fordítják, amire kérik, másrészt egy emberközpontúan működő társadalomnak mindezt bőven a költségvetésből kellene fedeznie (hiszen elemi szükségletekről van szó!). A mind nagyobb katonai kiadásokra, az „ideiglenesen” hazánkban állomásozó szovjet csapatok eltartására **nem adunk!** Most már szinte semmit nem dotál az állam. Hová kerül a kizsákmányoló mértékű nyugdíjjarulék és adó? És a vállalati adók és befizetések? Ki és mikor számol már el ezekkel tételesen az egyszerű dolgozó embereknek?

Nagyszámú baráti körünkben természetesen senki sincs, aki a **KISZ-nek** vagy a **párt-nak tagja** lenne, s a lengyel Szolidaritás független szakszervezet betiltása után sokan kiléptünk munkahelyünkön az itt **szakszervezetnek** nevezett gittegyületről is.

A szovjet (és újabban a román) arukat bojkottáljuk, szovjet filmeket sem a mozikban, sem a televízióban évek óta nem nézünk, kiállításokat, rendezvényeket s általában az óvodásan demagóg szovjet propagandát nagy ívben elkerüljük. Magyar napilapokat nem járattunk, nem vásárolunk. (Egyszerűen minék?) A magyarnyelvű szovjet propaganda lapokat sem: Asszonyok, Képes Újság, Ország-Világ, stb.

Lehet, hogy az elmondott dolgok egyike-másika gyerekségeknek, nevetségesnek tűnik. (Az állam nem csinál nevetséges dolgokat? Lásd az egész propagandát, hajlongó, szovjet-imádatát, az SS-20-asok ügyét, stb.) De egyrészt valahogy mindent el kell kezdeni, másrészt — nem győzőm hangsúlyozni — tömegmereketekben e tiltakozások (s a környezetemefelé haladunk) figyelemreméltó erővé válhat. Aki kételkedik a módszerek hasznában, azt tanácsolhatom: próbáljon ki egy párat, s meglátja, sokkal nyugodtabban nézhet utána a tükörbe!

Bak Iona

mények, viták sorozatban jelent volna meg a Kossuth Könyvkiadónál, a kötetet Kulín Ferenc szerkesztette. A kiadó kezdetben egy-egy mondatot kifogásolt, egy utalást az 1968-as csehszlovákiai intervencióra, később egész cikkeket, végül, egy év és több tárgyalás után, úgy ítélte, hogy a vita témája egyelőre túlságosan aktuális ahhoz, hogy egy aktuális vitákat bemutató sorozatban éppen most jelenjék meg. A probléma szerencsére örökzöld, így a kifogás tíz év múlva éppolyan aktuális lesz, mint ma, ahogy persze a kötet megjelenése is.

1980 tavaszán a Fialat Művészek Klubja háromnapos konferenciát rendezett a hetvenes évek kultúrájáról. A klub vezetősége már a meghívót illetve a meghívandók listáját is cenzurázta; Bence György, Kenedi János és Kis János nem kaphattak meghívót a vitára, amelyet az ő esetleges megjelenésüktől tartva minősítették zártkörűvé. A szinponzion egyik vezetője később javasolta, jelenjen meg a vita anyaga a JAK-füzetekben, a József Attila Kör akkoriban engedélyezte kiadványsorozatában. A sorozat kiadója, a Magvető elfogadta a tervezetet, és a szerződés alapján a szerkesztők le is adták a tizenkét ívnyi kéziratot. 1983 tavaszán — a konferencia óta már három év telt el! — Kardos György közölte a JAK-füzetek szerkesztő bizottságával, hogy a kötet Könczöl Csaba, Radnóti Sándor, Tamás Gáspár Miklós és Vajda Mihály hozzászólása miatt nem jelenhet meg. A felsoroltak kihagyása árán megjelenhet-e, érdeklődtek a JAK-osok. Ezek nélkül — válaszolta Kardos György, és felelete jó minőség-érzékre vall — semmi értelme a kiadásnak.

A szerkesztők nem vihetik máshová a kéziratot, még ha érdekelné is más kiadót a feledésbe merülő vita. A szerződéskötéssel a szerzők négy évre a kiadóra bízzák a kéziratukat, s négy év alatt a kiadónak a mű ismételt kiadására éppúgy joga van mint a ki nem adására. (Az utóbbi esetben a kiadó a teljes honorárium kifizetésére is csak a négy év elteltével kötelezhető.) A szerződés tudatosan alkalmazott eszköze lehet egy kézirat elszűnyesztésének. Vas Zoltán, miután emlékiratai egyik példányát külföldön letétbe helyezte, a másik példánnyal látványosan lebukott a határon, majd elfogadta a Magvető kiadási ajánlatát. Mindkét fél tudta, hogy a szerződés meg az ezúttal nyomban kifizetett jelentős összegű honorárium annak a biztosítéka, hogy a külföldön is érdeklődéssel várt memoár kint — egyszerűen szerzői jogi okokból — ne jelenhessen meg, itthon pedig a kiadói asztalfiókban várja ki az érlelő kilenc évet.

Nemely kéziratot bizony nem is az író, hanem a kiadó asztalfiókja rejt el akár az író szemé elől is. Rettenő hibát követ el a kézirat tulajdonosa, ha nem tart magánál egy gondosan javított másodpéldányt, és nem jelöli rajta a szerkesztés során, a belegegyezésével létrejött módosításokat. A nyomdai példányokat ugyanis a kiadó dokumentumként évekig őrzi, és ha akarja, akkor is így tesz, ha az elfogyott mű valamilyen okból mégsem jelenik meg. A Magvetőnél például a bizonytalan ügyek formálisan amúgy sem zárnak le: a megszerkesztett kéziratot előírászerűen beviszik Kardos György dolgozószobájába, némelyik aztán nem is kerül elő, amíg az író reklamálni nem kezdi a korrek-túrát. Ilyenkor meglepő válaszokra számíthat. Közlik vele például hogy még nem döntöttek a kiadásról holott fél évvel korábban befejeződött a szerkesztés, sőt, a honorárium esedékes részletét is kifizették. Többnyire azonban semmiféle választ nem kap, műve benyújtott példányairól pedig örökre lemondhat. Hajnóczy Péterrel írói pályája kezdetén nem ez történt: Kardos György kivételesen éles hangú, majdnem dühödt levele kíséretében váratlanul visszakapta első könyve elfogadott, megszerkesztett kéziratát. Az író sikere homályba borította a kínos affér emlékét, a Magvető igazgatója felajánlotta, hogy kiadja Hajnóczy első általános feltűnést keltő művét, az elme-szociális gondozókról írt szociográfiáját, több száz oldalnyi dokumentációjával együtt. A kötet leadása óta évek teltek el végleges döntés azonban nem született, sőt az író halála után özvegye még azt sem tudta elérni, hogy néhány napra visszakaphassa a kéziratot, összehasonlítani az otthon őrzött — s talán hiányos — másodpéldánnyal. A még kezdő, láncát szaggató szerző ilyenkor új meg új levelet ír, telefonoz és nem érti, miért nem kap választ, miképpen lehet Kardos György hónapokon át házon kívül. Így hát panaszt tesz, protekciót

(Folytatás a 8. oldalon)

PUNGUR JÓZSEF „Az állam és az egyház viszonya Magyarországon” c. írásának második részét következő, karácsonyi számunkban közöljük. Olvasóink megértő elnézését kérjük.

Könyvkiadói cenzúra Magyarországon

(Folytatás a 7. oldalról)

keres, a jogrendben bizik vagy a magasabb igazságszolgáltatásban. Aztán lassan belátja, nincs hová fordulnia. Legjobb, ha lemond a válaszról, és másutt próbál szerencsét kéziratával — ha van másodpéldánya. Olyan lelki és testi rugalmassággal ugyanis kevesen rendelkeznek, mint **Eörsi István** aki reggel héttől várta a kiadó folyosóján Kardos Györgyöt, és sikerült is szóra bírnia, mielőtt eltűnhetett volna titkárnőinek áttörhetetlen fala mögött. A megjelenés késleltetése különös konszenzust hozhat létre a kiadó és író között — egy idő után már az író sem kívánja elfekvő könyve megjelenését.

A szellem napvilága — jól tudjuk — sehol sem ragog minden ház ablakán. Arra azonban kevés példa akad a mai világban, hogy hatósági döntés szabályozza, melyik ablakon mennyi napvilág ragyoghat. Ilyenfajta diszkrimináció még a latin-amerikai diktatúrákban sem létezik. A szellemi kasztrendszer manapság a szovjet típusú társadalmak specifikuma. A kizárólag az uralkodó osztály körében fogyasztható szellemi termékeket a Magyar Szocialista Munkáspárt kiadója, a Kossuth nevét viselő könyvkiadó gondozza. Egyes kiadványai nem kerülnek ugyan könyvkereskedelmi forgalomba, de a kiadó saját terjesztési hálózata révén, azaz a pártszervezeteken belül működő könyvbizományosoknál megvásárolhatók. Más kiadványok csak néhány száz, számozott példányban jelennek meg, nincs áruk, és elvben csak a vezetés felsőbb régiójához tartozóknak kerülhetnek a kezébe. Gyakorlatilag persze ennél jóval szélesebb körben meg lehet szerezni őket (hisz a kiváltságos osztály tagjainak többsége nem az olvasási kiváltságával reprezentál), de többnyire könnyebb hozzájutni egy-egy mű eredeti kiadásához sőt olykor még a Nyugaton megjelent magyar nyelvű kiadásokhoz is, mint a zárt sorozat számozott példányaihoz. Végül — információs célra — számtalan hevenyészett fordítás részletes tartalmi ismertetés készül a legkülönbözőbb könyvekből az egyes

tudományos intézetek minisztériumok és pártintézmények megbízása alapján.

A Kossuth Kiadó jóvoltából — mintegy az olvasóközönség háta mögött — fontos kiadványok jelennek meg magyarul. Három kötetben adták ki például Churchill emlékiratait. Megjelent Marcuse sokat szidalmazott könyve is **Az egyszemélyes ember**. Bő változtatás látott napvilágot André Gorznak, az olasz Manifesto csoport tagjainak tanulmányából, Kissinger cikkeiből és beszédeiből. **A Kínai Kommunista Párt története** c. kötet, fordítás oroszról: egy ugyancsak zárt terjesztésű szovjet kiadvány átvétele. Megjelent a tizenöt évvel ezelőtti diákmozgalmak két bibliája: **Regis Debray Bolíviai naplója** és **Che Guevara Naplója**. Az utóbbit eredetileg a Magvető adta volna ki a kötetben rajta is van a kiadó emblémája, azaz már készen volt, amikor kiderült, hogy mégsem való az olvasó nép kezébe, elegendő, ha a Kossuth zárt terjesztésű sorozatának olvasóihoz jut el. Tíz évvel később, 1983-ban a magyarított Guevara-napló — Tabák András fordítása — mégis széleskörű olvashatóságot ért: szövegének zöme beleolvadt Moldova György **A napló** című Guevara-regényébe.

Olykor, ritkábban, magyar szerzők művei is zárt terjesztésre ítéltetnek. Csak beavatottak oshatták az 1968-as mechanizmusreform előkészítése során keletkezett tanulmányokat a hatvanas évek életszínvonaláról. Huszár Tibor interjúsorozata külföldön élő magyar politikusokkal egy évvel zárt terjesztésű kiadása után, 1983 karácsonyától nyilvános kiadásban is olvasható. Budapesten mindössze száz példányban jelent meg Lengyel József **Szembesítés** című regénye. A történet hőse, emigráns magyar kommunista, miután elhagyhatja a szibériai lágert, ahol addig raboskodott, illegálisan Moszkvába utazik, hogy a magyar követség segítségével visszatérhessen felszabadult hazájába. A követ helyettese, akit egykor ő szervezett be a mozgalomba, hiába próbál segíteni: igyekezete megtörik a különböző hatóságok arcatlan ellenállásán. A korlátozott példányszámú kiadványokat a nagy könyvtárak zárolt anyagként kezelik, közönséges olvasó nem kaphatja kézbe őket. A Lengyel József regény egy-egy példánya úgy látszik mégis kijutott külföldre, mert az 1972-es magyar kiadás után 1973-ban angolul, 1975-ben franciául is megjelent.

s a Donau-Bote

NY-VILÁGKIÁLLÍTÁSON

kat a fájó sebeket, amiket nemcsak ő hanem minden magyar lelkiatya kap, aki itt az idegenben is magyar lelkek ápolásával akar foglalkozni. A könyvet Szabó J. György re-